Регіональна література: теоретичний, історико-літературний, компаративний, методичний аспекти дослідження

УДК 821. 161.2 (477)

М. В. Бородінова

„ПЕРЕЛОЖЕНІЯ" П. ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ РЕЦЕПЦІЇ ПСАЛТИРЯ

Псалтир (Книга Псалмів) як важлива складова Старого Заповіту має особливий статус у духовному бутті українського народу. Із часів Київської Русі у зв'язку із поширенням, прийняттям християнства включається в духовно-релігійний контекст у церковнослов'янському перекладі Кирила і Мефодія, а також грецькою мовою, відіграє важливу роль у християнській літургії. У давньоукраїнській літературі стає об'єктом художньої інтерпретації. Початком власне мистецької інтерпретації Псалтиря вважають XVII ст., період домінування стилю Бароко, і пов'язують з іменами Л. Барановича, К. Зіновіїва, С. Полоцького, Г. Сковороди.

В українській літературі першої половини XIX ст. художнє освоєння Псалтиря пов'язане із важливою тенденцією – інтерпретація біблійних образів, сюжетів, мотивів. Література цього періоду успадкувала зв'язок із християнською традицією від давньої української літератури, запропонувавши і власні форми її художнього осмислення. Одна із форм своєрідного „діалогу" української поезії першої половини XIX ст. зі Старим Завітом – звернення до Книги Псалмів. Індивідуальні зразки художньої рецепції світу Псалтиря презентували Т. Шевченко, М. Шашкевич, П. Гулак-Артемовський.

Певний інтерес викликає художня версія П. Гулака-Артемовського. Предметом аналізу обираємо переспіви окремих псалмів, які автор назвав „переложеніями". У 1857 році письменник здійснює переспіви 125, 138, 132 псалмів (опубліковані у журналі „Зоря" за 1896 рік). У 1858 році інтерпретує ще 2 біблійні псалми – 139 і 90 (опубліковані у 1904 році).

Актуальність обраної проблеми зумовлена такими чинниками: „переложенія" демонструють творчий потенціал письменника пізніших років, майстерність інтерпретації сакральних текстів.

Окремі аспекти проблеми представлені у наукових працях М. Зерова [1], Д. Чижевського [2], Б. Деркача [3], О. Борзенка [4], В. Сулими [5], І. Бетко [6; 7].

М. Зеров, автор праці „Нове українське письменство", розглядає П. Гулака-Артемовського в контексті котляревщини: „Найбільш талановитого, „найлітературнішого" представника котляревщина придбала в особі П. Гулака-Артемовського" [1, с. 54], – акцентуючи увагу на переробках творів Горація: „До школи Котляревського Гулака-Артемовського відносять перш за все „Гараськові пісні", його переробки Горацієвих од" [1, с. 56]. Характеризуючи його байки, висловлює досить цікаві міркування щодо стилю „переложеній": „І як же далеко йому (мова йде про твір „Пан та Собака" – М. Б.) в цьому розумінні до строгого, часто різьбленого вірша Гулакових переробок з „Псалтиря" [1, с. 82], „Прекрасні рядки трапляються і по інших псалмах [1, с. 82].

Д. Чижевський в „Історії української літератури" називає П. Гулака-Артемовського „майстром травестійної оди" [2, с. 333], виокремлюючи переробки од Горація. До „серйозних" творів відносить його байки, підкреслюючи, що „байка – один з улюблених ґатунків класицизму..., могли писатись легшою та „низькою" мовою" [2, с. 335]. Дослідник характеризує художні пошуки Гулака-Артемовського в адаптації у новій українській літературі „високого" стилю: „Серйозні, хоч трохи важкуваті переспіви псалмів показують, що Гулак-Артемовський міг би... утворити високий класичний український стиль" [2, с. 335], – висловлює певні критичні зауваження: „...високого стилю Гулак-Артемовський не утворив..." [2, с. 336].

Б. Деркач у передмові до видання творів П. Гулака-Артемовського [3], подає важливі факти із біографії, здійснює огляд творчого доробку письменника у найсуттєвіших проявах. Переспіви біблійних псалмів спеціально не характеризуються.

О. Борзенко, характеризуючи біографію письменника, етапи становлення творчої індивідуальності, виокремлює фактори інтересу автора до християнської традиції, Святого Письма. Важливими для нас є висловлювання дослідника, що „переложенія" Гулака-Артемовського – значима складова художніх експериментів: „він майже постійно експериментує, погоджуючи... інтерес до просвітницької байки та романтичної балади, він звертається до оди й дружнього послання, переспівує вірші Горація і псалми... Чужий твір дає йому тему, тематичний привід для реалізації власного артистичного потенціалу" [4, с. 212].

У роботі В. Сулими [5], присвяченій характеристиці зв'язків української літератури із Біблією, біблійні впливи у поезії Гулака-Артемовського лише констатуються, увага дослідниці переключається на аналіз інших художніх явищ.

Викликає інтерес ґрунтовне дослідження І. Бетко „Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – поч. XX ст.", зокрема розділ,

у якому здійснюється аналіз рецептивних типів біблійних псалмів. На думку дослідниці, „співвідношення власне наслідувальних і питомо авторських чинників у псалтирних інноваціях визначає приналежність тої або тої з них до певного рецептивного типу. Цих типів п'ять" [6, с. 115]. Переспіви Гулака-Артемовського відносить до першого рецептивного типу: „передбачається якомога повніше відтворення особливостей оригіналу засобами мови-рецепієнта. До перекладів слід віднести псалтирні обробки С. Полоцького, П. Куліша, П. Гулака-Артемовського..." [6, с. 115]. У наступній монографії І. Бетко „Українська релігійно-філософська поезія: Етапи розвитку" предмет аналізу – інтерпретація Псалтиря Т. Шевченком, щодо інших художніх варіацій дослідниця висловлює слушні міркування: „Традицію вибірково-циклічного переспівування псалтирних псалмів слідом за Шевченком продовжили, кожен по-своєму, П. Гулак-Артемовський, М. Максимович, В. Александров..." [7, с. 126]. Підводячи підсумки, хочемо зауважити – „переложенія" П. Гулака-Артемовського ще не стали предметом спеціального аналізу.

П. Гулак-Артемовський першим здійснює „Переложение псалма 125", вказуючи дату – „18 ноября 1857 г. Харьков". На той час православні конфесії використовували Біблію у старослов'янському перекладі. Зіставляючи художній і біблійний тексти, звертаємось до Біблії, перекладеної українською мовою І. Огієнком (за цим джерелом – псалом 123). Псалом 125 належить до п'ятої книги Псалтиря (Книга п'ята включає такі псалми – 107 – 150), уточнюється, що це „Пісня прочан".

Псалмоспівець, звертаючись до Бога, висловлює покірливість Божій волі: „Свої очі я зводжу до Тебе, / що там на небесах пробуваєш: / Ото бо, як очі рабів до руки їх панів, / як очі невільниці – до руки її пані" [8, с. 621]. Порівняння – один із характерних художніх прийомів втілення релігійного почуття. Псалмоспівець прагне Божої милості, захисту від „пишних": „Помилуй нас, Господи, / …бо погорди ми досить наситились / …від пишних – погорди" [8, с. 622].

П. Гулак-Артемовський, інтерпретуючи біблійний псалом, початкові рядки обирає епіграфом до власного твору: „К тебе возведох очи мои, / живущему на небеси" [9, с. 130]. Письменник зберігає змістовий компонент, композиційні особливості, формальні елементи релігійного вірша. Твір Гулака-Артемовського сприймається як переклад-переспів, оскільки автор вносить певні художні корективи. Автор для переспіву обирає українську мову, демонструючи її високі естетичні можливості у художньому освоєнні сакрального тексту, форму олександрійського вірша.

Як і релігійний твір, поезія українського автора починається зверненням до Бога, зберігається художній прийом – порівняння: „До тебе, Господи, що там живеш на небі, / Звертаю очі я в тривозі і в потребі. / Як наймит з панських рук рятунку й ласки жде / Або як наймичка прохать до пані йде…" [9, с. 130]. Спостерігається

„включення” деяких реалій української дійсності („наймит”, „наймичка”), пестливих слів („щоб запобігли їй чим в нуждочці, небозі…”), які сприймаються як певні травестійні елементи. П. Гулак-Артемовський прагне дотримуватись „високого стилю”, інтерпретуючи сакральний текст, але у його вірші трапляються деякі елементи „опрощення”, зокрема у фрагменті – характеристиці „пишних”: „А гірше од всіх чваньки нам допекли ті пишні, / Що тільки, бач, вони святі, а ми всі грішні” [9, с. 130].

Створюючи „Переложение псалма 138” (за Біблією в українському перекладі І. Огієнка – псалом 139. Псалом Давидів), Гулак-Артемовський дотримується того ж принципу, який започаткував раніше – перші рядки біблійного псалма виконують функцію епіграфа: „Господи, искусил мя еси и познал мя еси”. Біблійний псалом має форму монолога, зверненого до Бога. Утверджується залежність людини від волі Божої, що сприймається як благо. Цей стан богоприсутності передається через образні звороти: „Понесуся на крилах зірниці, / спочину я на кінці моря / – то рука Твоя й там попровадить мене” [8, с. 627]. Бог сприймається псалмоспівцем як всюдисущий („Якщо я на небо зійду, то Ти там…”), всезнаючий („Ти всі путі мої знаєш”). Псалмоспівець звертається до Бога із проханням покарати носіїв зла: „Якби, Боже, вразив Ти безбожника…” [8, с. 627]. Завершується псалом зверненням до Бога — випробувати, наставляти людину на шлях істини.

П. Гулак-Артемовський прагне досить точно відтворити формально-змістові компоненти біблійного псалма. Інтерпретує псалом українською мовою, обравши форму олександрійського вірша. Фіксуємо певні зміни у авторському тексті. Так, стверджувальна інтонація змінюється питальною: „Господи – випробував Ти мене / та й пізнав. / Ти знаєш сидіння моє та / вставання моє…” [8, с. 627]; „Чи ще ж ти, Господи, мене не розізнав? / Чи ще не вивідав, чим був я і чим став?” [9, с. 131]. Автор, в цілому, дотримується „високого” стилю, але включає деякі елементи „опрощення”: „Ти стежки й манівці мої сходив зарання” [9, с. 130], „Де навпростець іти…” [9, с. 130], „Чи в пекло зсунуся…” [9, с. 131]. Вважаємо, що деякі елементи бурлеску недоречні у специфічному контексті, знижують естетичну цінність твору: „Прочумаюсь… зирк! – вп’ять біля мене стоїш!” [9, с. 132]. Мотив зла, запозичений із релігійного твору, набуває у процесі художнього втілення додаткових смислових відтінків: з’являється образ „лукавих” („Ой час би, Господи, з лукавством поквитаться!” [9, с. 132], відбувається своєрідна кореляція релігійних почуттів псалмоспівця (за Псалтирем – це псалом Давида) і просвітницьких поглядів „біографічного” автора: „Геть, п’явки, від мене, що кров людську ссете / І в гордості хулу на Бога несете!” [9, с. 132].

Завершується твір Гулака-Артемовського, як і псалом, виявом готовності в усьому покладатись на Божу волю, витримати випробування. У Книзі Псалмів це звернення набуває такої форми:

„Випробуй, Боже, мене, – і / пізнай моє серце, / і побач, чи не йду я дорогою / злою, / і на вічну дорогу мене / попровадь!” [8, с. 627].

П. Гулак-Артемовський ключовий образ-символ біблійного тексту – „дорога” (в українському перекладі І. Огієнка), „путь” (у церковнослов’янському перекладі) замінює іншим – „стежка” („стежечка”) і це надає його творові національного колориту: „Слідкуй за мною скрізь ти, Господи мій милий! / Глянь на стежки мої, чи злий я чоловік? / Так наведи мене на стежечку до неба!” [9, с. 132].

„Переложение псалма 132” (український переклад – псалом 133) датується автором – „7 декабря 1857 г. Харьков”. Зберігається композиція переспіву: епіграф – початкові рядки біблійного псалма: „Се что добро или что красно, но еже / жити братии вкупе…” [9, с. 132]. За Книгою Псалмів – „Пісня прочан. Давидова”.

Домінуючий мотив біблійного твору – мотив згоди між людьми однієї віри. У монолозі псалмоспівця цей мотив спочатку окреслюється: „Оце яке добре та гарне яке, – / щоб жити братам однокупно!” [8, с. 624]. Давид, який вважається автором цього псалма, величне почуття радості, піднесеності передає за допомогою специфічних колоритних образів, що набувають символічного звучання: „Воно – як та добра олива на / голову, / що спливає на бороду, Ааронову / бороду… / Воно – як хермонська роса, / що спадає на гори Сіону…” [8, с. 624].

Аарон – першосвященник іудейської релігії, помазання відбулось після виходу євреїв із єгипетської неволі. Сподвижник Мойсея, його брат, став об’єднуючою духовною силою народу, посередником між Богом і людьми. Олива (миро) – ароматична речовина для священного помазання, помазання тіла померлого. Єрмон (Хермон) – висока гора, на якій завжди була вода; образ „хермонської роси, що спадає на гори Сіону”, сприймається як символ Божої благодаті.

Цей псалом привернув увагу П. Гулака-Артемовського оптимістичним, гуманістичним звучанням. Створюючи власну художню версію, він зберігає смислові домінанти біблійного твору (відчуваємо суголосність почуттів псалмоспівця і ліричного суб’єкта переспіву), „орнаментує” твір біблійними образами. „Побутовізми”, українські елементи є художньо доцільними у „високому” контексті. Для автора продуктивним залишається і такий спосіб інтерпретації сакрального тексту, як олександрійський вірш: „Нема вже й кращої людської в світі долі, / як вкупці братики живуть по Божій волі, / Так миро дороге лиснить на голові, / По Аароновій стікає бороді… / Так аєрмонськая, сказать, приміром, к слову, / Роса паде в горах Сіонських з мокрих хмар, / Так і на їх росить із неба Божий дар…” [9, с. 132 – 133].

Т. Шевченко, створюючи у 1845 році цикл „Давидові псалми”, також здійснює переспів псалма 132, пропонуючи цікаву форму його „прочитання”, включення у драматично-трагічний контекст циклу, синтез індивідуального художнього коду та художньої цілісності циклу.

П. Гулак-Артемовський, здійснюючи у 1858 році „переложенія” псалмів 139, 90, дотримується художньої „моделі”, яку започаткував у 1857 році. Отже, письменник вибірково, інтерпретуючи біблійні псалми, презентує високі естетичні можливості української мови в художньому освоєнні сакрального тексту і своєрідність індивідуального стилю.

Список використаної літератури

1. Зеров М. Нове українське письменство / М. Зеров // Нове українське письменство. – К. : Основи, 2002. – 1273 с. **2. Чижевський Д.** Історія української літератури : Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 479 с. **3. Деркач Б.** П. Гулак-Артемовський / Б. Деркач // Гулак-Артемовський П. Поезії. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5 – 28. **4. Борзенко О.** Сентиментальна „провінція” : Нова українська література на етапі становлення / О. Борзенко. – Харків, 2006. – 322 с. **5. Сулима В.** Біблія і українська література : [навчальний посібник] / В. Сулима. – К. : Освіта, 1999. – 400 с. **6. Бетко І.** Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – поч. XX ст. / І. Бетко. – Зелена Гора – Київ, 1999. – С. 110 – 117. **7. Бетко І.** Українська релігійно-філософська поезія : Етапи розвитку / І. Бетко. – Katowice, 2003. – 240 с. **8. Біблія** або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на мову українську наново перекладена. – United Bible Societies Ukrainian Bible, 1990. **9. Гулак-Артемовський П.** Поезії / П. Гулак-Артемовський. – К. : Дніпро, 1989. – 262 с.

Бородінова М. В. „Переложенія” П. Гулака-Артемовського як одна із форм рецепції Псалтиря

У статті характеризуються переспіви біблійних псалмів, здійснені П. Гулаком-Артемовським (авторська назва – „переложенія”). Аналізується художня специфіка авторської „моделі” рецепції біблійних псалмів. Зіставляються біблійні та авторські поетичні тексти, здійснюється формально-змістовий аналіз. З’ясовується естетична значимість інтерпретації Псалтиря.

Ключові слова: Псалтир, псалом, рецепція, інтерпретація, переспів.

Бородинова М. В. „Переложения" П. Гулака-Артемовского как одна из форм рецепции Псалтыри

В статье характеризуются переложения библейских псалмов, осуществленные П. Гулаком-Артемовским (авторское название – „переложенія"). Анализируется художественная специфика авторской „модели" рецепции библейских псалмов. Сопоставляются библейские и авторские поэтические тексты, осуществляется формально-содержательный анализ. Выясняется эстетическая значимость интерпретации Псалтыри.

Ключевые слова: Псалтырь, псалом, рецепция, интерпретация, перепев.

Borodinova M. V. „Perelozheniya" by P. Gulak-Artemovsky like one of models of reception of Psalter

The article characterizes rehash of biblical psalms implemented P. Gulak-Artemovsky (author's name – „perelozheniya"). Analyzed artistic profile of the author „model" the reception of biblical psalms. Compares the biblical author and poetic texts are formal content analysis. Find out aesthetic significance interpretation Psalter.

Key words: Psalter, psalm, reception, interpretation, rehash.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., проф. Пінчук Т. С.

УДК 821.161.2-94.09:070+929 Гончар

В. М. Галич

ЛАНДШАФНИЙ СВІТ ЩОДЕННИКІВ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Актуальність нашої розвідки пояснюється тим, що пейзажі в мемуаристиці письменників порівняно з вивченням описів природи в їх художній спадщині є малодослідженими. Пейзажі в щоденниках Олеся Гончара визначають оригінальність їх змісту і форми. На їх феномен указує й частотне використання: розгорнуті, лаконічні описи природи або ж пейзажні деталі присутні майже на кожній сторінці. Незважаючи на те, що „діарійна спадщина великого романіста XX століття є достоменним культурним багатством, яке нам ще треба довго й сумлінно пізнавати…" [1, с. 520], вона стала предметом ретельного дослідження небагатьох учених. Так, М. Степаненко в монографії „Літературний простір „Щоденників" Олеся Гончара" (2010) зосередив увагу на